

МОВОЗНАВСТВО

УДК 118.112.2'42

МІСЦЕ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ *ПОХВАЛА* СЕРЕД ОЦІННИХ МОВЛЕННЄВИХ АКТІВ

Наталя Паламар

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна
e-mail:natalja.palamar@gmail.com*

Розглянуто мовленнєвий акт похвала як оцінний мовленнєвий акт, визначено співвідношення МА *похвала* з суміжними оцінними МА, окреслено типологічні ознаки МА *похвала* на матеріалі німецької та української мови.

Ключові слова: мовленнєвий акт похвала, оцінка, локуція, іллокуція, перлокутивний ефект, прагматична функція.

За останні десятиліття у лінгвістиці багато уваги приділено дослідженню мовленнєвих актів (далі МА) для визначення мовленнєвих стратегій і тактик реалізації міжособистісної комунікації. Похвала – найпоширеніший засіб для висвітлення позитивної думки – належить до групи МА, головний зміст яких полягає в оцінці і безпосередньо пов'язаний з категорією “добра”. Проте у процесі спілкування виникає проблема ідентифікації досліджуваного МА, що, своєю чергою, веде до неправильного розуміння ситуації, а інколи й до комунікативних девіацій.

Мета праці – виявити та описати типологічні ознаки МА *похвала*, що відображають його суть і відмежовують від інших оцінних МА.

Об'єктом дослідження є МА *похвала* у сучасній німецькій та українській мовах; предметом – типологічні характеристики МА *похвала*.

Матеріалом дослідження слугували фрагменти художніх творів німецької та української літератури ХХ–початку ХХІ ст. загальним обсягом 18 040 сторінок, з яких методом суцільного добору було виокремлено 2 100 висловлювань похвали (1 050 німецьких та 1 050 українських).

У цьому дослідженні особливий інтерес викликали “споріднені” з похвалою МА, такі як *комплімент*, *лестоці*, *іронія*, *вихваляння*. Названим МА притаманна семантика позитивної оцінки, тому вони й належать до однієї групи – оцінних МА. Широкий спектр значень оцінки, відсутність чіткої межі між окремими оцінними МА зумовлює складність їхньої ідентифікації. Незважаючи на схожість локуції, вони мають відмінну ілокутивну мету й перлокуцію. Спробуємо відмежувати похвалу від інших оцінних МА, окресливши, зокрема, її типологічні ознаки.

Комплімент постає лінгво-специфічним і культуро-специфічним висловлюванням з метою зробити комусь присмне. Це, напевне, важливий елемент спілкування в кожній лінгво-

культури. Адже схвальна оцінка мовця, його позитивна реакція на певний предмет чи особу, прагнення принести задоволення адресату, виявивши прихильне ставлення до нього, – це ті чинники, які впливають на стосунки між комунікантами і результат спілкування загалом.

Розгляд матеріалу засвідчує, що найтонша межа – між похвалою та компліментом, і виокремити її інколи надто важко. Однак на основі аналізу можна визначити чимало диференційних ознак похвали, відповідно до яких і проводити відбір фактичного матеріалу.

Мета похвали і компліменту – позитивна оцінка адресата, що є їхньою спільною ознакою. Прагматичні функції цих МА дещо відмінні, зокрема позитивне оцінне значення похвали набагато ширше від комплімента. Однак вони не перебувають у гіпонімічних стосунках і це пояснюють відмінності між ними [6, с. 58].

Локутивна мета висловлювання похвали спрямована на досягнення ситуації співпраці й взаєморозуміння між співрозмовниками. За словами Г. Грайса, йдеться про дотримання принципу кооперації [18, с. 45]. Максима якості радше порушується під час висловлювання компліменту, аніж похвали, адже остання – це МА позитивної оцінки, що виражає визнання вчинків або ж рис адресата, зі збереженням його “обличчя” [14, с. 13]. Комплімент відрізняється від похвали рівнем ширості мовця, бо комплімент – це незначне перебільшення рис адресата для підтримання дружньої, привітної атмосфери спілкування (1), (2).

(1) *“Sie sind kein Weib, Hadaska”, gab der Judenraphael rasch zur Antwort, “Sie sind ein Stern, der in einen Menschenkörper gefallen ist”* [21, с. 47].

(2) – *Мальво, – прошепотів Ахмет, простягаючи руки. – Ти найкраща троянда серед усіх троянд на світі, ти найкраща квітка на чаїрах Чатир-Дагу, ти світло очей моїх... Я тебе люблю* [5, с. 121].

У похвалі ж констатуються лише результати, успіхи за фактом (3), (4):

(3) *“Ich gehe mit dir in die Halle”, erklärte sie. “Männer allein sind verdächtiger als ein Mann mit einer Frau.” “Du lernst rasch.” Sie schüttelte den Kopf. “Das habe ich gelernt, bevor du kamst. In den Jahren der Denuntiation...”* [20, с. 142].

(4) – *Ти мудрий, козаче, і добре говориш по-нашому... Звідки ти? Хто ти?* [8, с. 76].

Ще одна особливість похвали – відсутність часового обмеження. Періодом її референції, як уже зазначалось, може бути минулий, теперішній, а інколи й майбутній час. МА комплімент може висловлюватись лише в актуальний, теперішній момент мовлення. Реалізувати комплімент стосовно стану справ у минулому чи майбутньому неможливо. Це зумовлено його метою – вступити у розмову або ж підтримати комунікацію. Тому і з погляду граматики в компліменті зазвичай використовують теперішній час:

(5) *“Habe ich schon gesagt, dass du in diesem Kleid prima aussiehst?”*, sagte er und sah ein schönes Lächeln an ihrem Gesicht [17, с. 47].

(6) – *Сідайте, – запросив він Оксану, показавши очима на стілець.*

– *Ви (є) дуже люб'язні, дякую, – відповіла вона, не рухаючись з місця* [11, с. 111].

Ще однією ознакою, яка відрізняє похвалу від компліменту, є те, що для його реалізації необхідна наявність об'єкта у момент мовлення, тобто в комунікативній ситуації адресатом компліменту може бути лише співрозмовник, реципієнт. Похвалу висловлюють і про відсутніх. Натомість компліменти про відсутніх неможливі. Об'єктом похвали можуть бути не тільки люди, а й тварини, чого не можна сказати про комплімент, скерований на осіб.

Комплімент, зазвичай, не сприймають серйозно, а лише як формальний, етикетний елемент фатичного спілкування [9, с. 191]. Цього не можна сказати про похвалу, що є результатом позитивної оцінки, попереднього аналізу дій та вчинків адресата. Похвала – це щире, спонтанне висловлювання, не підпорядковане етикетним правилам.

Висловлювання похвали та *іронії*, як уже згадувалось, мають схожу форму вираження, але абсолютно відмінну ілюкативну мету. Похвала – це щире схвалення, позитивно-оцінне ставлення до об'єкта оцінки. Іронія ж відображає глузливу емоційно-оцінну позицію до об'єкта свого зацікавлення. Власне, умова щирості становить вагомий елемент в інтерпретації висловлювання іронії. Один із найважливіших принципів комунікації приписує мовцю бути щирим у вираженні емоційного стану. Адресат вірить у щирість слів автора доти, доки не відчує протилежного. Йдеться про максиму якості: не варто говорити неправдиве [18, с. 46]. Отже, максима якості виконується лише в ситуації співпраці. Відтак адресат очікує абсолютної щирості мовця. У реалізації іронії мовець висловлює певну думку, хоча насправді має на увазі абсолютно протилежне. Це засвідчує цілеспрямовану нещирість у такому висловлюванні. Скажімо, у прикладі (7) героїня іронізує над словами співрозмовника, висловлюючись про нього як про дуже розумного, а приклад (8) ілюструє іронію у позитивній оцінці офіцером дівчини-швей, акцентуючи на її професії:

(7) *“Gegen diese Theorie ist nichts einzuwenden. Sie ist krass, aber sie hat was”, ich nickte. Sie (Vera) grinste. “Du bist so klug, Baumeister.” “Wie schön, dass ich nie daran gezweifelt habe”* [13, с. 76].

(8) *Офіцер підняв на Оксану очі.*

– *О-о, а ви виявляється досить освічена особа, – іронічно протяг він. – Якщо не помиляюсь, за професією ви – швачка?* [11, с. 111].

Стосовно наявності об'єкта іронії у момент мовлення, зазначимо: адресат іронії може бути наявний у референтний час мовлення і збігатися зі співрозмовником, подібно до похвали (9), (10):

(9) *“Eine schöne Bescherung! Danke!” Rief Regine enttäuscht zu ihrem Bruder* [16, с. 57].

(10) – *Ти говориш зовсім як пророк, – іронічно кинув товариш Вовчик* [10, с. 5].

Адресат іронії може бути також третьою, відсутньою у момент мовлення, особою, про яку йдеться (11), (12):

(11) *“Ich liebe Menschen mit guten Manieren”, sagte er mit solch einer Intonation, dass es gleich klar war, dass er was anderes meint* [22, с. 58].

(12) *ВАСИЛІВНА [...] Я позаминулої ночі вирушала в астральну подорож... Знаєш, кого я стріла? Великого Раджніша! [...].*

БОГДАН (іронічно). І що ж Вам сказав великий індійський гуру? [1, с. 11].

Позиція автора щодо адресата похвали має чітко виражений позитивний характер. В іронії ж ситуація може бути двох типів. З одного боку, іронія виражає переважно негативне ставлення до об'єкта оцінки, що і відображається в тональності повідомлення. Так, у прикладі (13) це підтверджують такі слова автора, як *verärgert, wollte weggehen*, а у прикладі (14) – *крикнув*, що передають негативно налаштований емоційний стан адресанта.

(13) *“Ein schöner Freund bist Du!” sagte Heinz verärgert und wollte schon weggehen* [19, с. 214].

(14) – *Ти знаєш, як мене звати? – скрикнув вражений Чорнобай.*

– *А чому б ні? Такого значного козака та й не знати! Запорожці пам'ятають, як ти приїздив на Січ від Дорошенка. Жаль, що не знесли тобі тоді голови, – не торгував би тепер нашими дівчатами! – крикнув до нього Звенигора* [8, с. 35].

Однак іронія може постати й у вигляді веселого, глузливого висловлювання. У такий спосіб реалізується “позитивний емоційний вплив” на адресата [3, с. 36] – зазвичай між близькими людьми (друзями, родичами та ін.) (15), (16):

(15) *“Ich wußte gar nicht, daß du zum Predigen taugst.” Er grinste* [12, с. 31].

(16) – *Ну що, Шерлоку, щось не так?*

– *Без іронії, не люблю таких жінок* [1, с. 20].

Лестоці та похвала відрізняються за багатьма ознаками. Перша з них полягає в ілюкутивній меті висловлювань: у похвалі – це позитивно-оцінний вплив на адресата з метою поліпшення настрою та/або стимулу, без особистої вигоди; мета лестоців – вплив на адресата задля отримання власної користі. Адресант лестоців ставиться до адресата, мов до специфічного засобу, за допомогою якого виконуються його приховані корисні цілі. Інакше кажучи, лестоці – це двошарова одиниця, оскільки те, що говорить мовець, фальсифікує або перебільшує правду. Лестоці – надмірне і нещире висловлення, перебільшення суті іншої людини для досягнення особистих корисних цілей. Цьому МА завжди притаманна надмірність, тобто порушення максими кількості і принципу кооперації Г. Грайса [18, с. 45]. Так, приклад (17) відображає комунікативну ситуацію, де секретар підлецується до особи вищого соціального статусу, розглядаючи з теологічного погляду його вміння вести бесіду:

(17) *DER AUTOR. Du hast gehorcht?*

DER SEKRETÄR. Jawohl, Herr Korbes. Auch vom theologischen Standpunkt aus gesehen führen Sie ein sehr instruktives Gespräch.

DER AUTOR. Du schmeichelst [17, с. 140].

Приклад з української вибірки (18) ілюструє лестоці, спрямовані також “знизу–догори”. Адресант стверджує, що адресат – відома персона, і немає людини, яка б його не знала. Цим, власне, він і перебільшує реальну правду:

(18) – *Ще б пак! – Арсен внутрішньо зібрався, відчуваючи небезпеку. – Хто ж не чув про подвиги доблесного воїна Сафар-бея! Ще на тому боці Балки мені розповідали про твої перемоги над гайдуками, що, мов сарана, вкрили цей край. Чув я і про клятву Сафар-бея винищити до ноги повстанців воєводи Младена [...].*

– *Дякую, – стримано сказав бюлюк-паша, більше нічим не проявляючи своїх почуттів і ніяк не реагуючи на лестоці* [8, с. 172].

Похвала та лестоці функціонують у різних комунікативних ситуаціях: похвала постає в ситуації співпраці, а лестоці – це непряма форма змагання, тому і компонент конфліктного дискурсу. На відміну від похвали, де адресатом може бути третя особа, лестоці завжди спрямовані на співрозмовника (19), (20):

(19) *“In der Schule mussten wir einen Aufsatz über unseren Helden schreiben, und ICH habe über SIE geschrieben”* [16, с. 164].

(20) – *От ви прямуєте в саму пащу вогненну до нечестивого Батия, – вів далі Стрижак, – відвага ваша не може зрівнятися ні з чим ні на землі, ні на небі. Істинно так!* [4, с. 238].

Ця особливість поєднує лестоці з таким оцінним МА, як комплімент. Ще одна ознака, спільна для цих МА – час референції висловлювання. В обох випадках – це актуальний, теперішній час мовлення.

Лестоці – неперформативний МА. Мовець розуміє ймовірну негативну оцінку лестоців адресатом і не бажає, щоб його наміри були викриті. Тому він маскує лестоці під похвалу. У випадку, якщо би це не було виконано, мовець підписав би собі, за словами З. Вендлера, вирок “ілюкутивного самовбивства” [2, с. 246, 247].

Підсумовуючи, доходимо висновку: лестоцям притаманні відмінні від похвали ознаки – нещирість, корисливість, надмірність, двошаровість та неперформативність.

Між похвалою та **вихваланням**, насправді, не така вже й велика різниця. Вихвалання – це, все ж таки, похвала. Вона полягає в тому, щоб виявити і показати позитивні якості, дії, вчинки мовця в такому світлі, аби його позитивно оцінили співрозмовники. Виокремимо два випадки цього МА – безкорисливе і корисливе вихвалання. Такий поділ виправданий хоча б тим, що в німецькій мові, наприклад, на позначення вихвалання існує дві лексеми (*Selbstlob, Eigenlob*), які, власне, і відрізняються одна від одної чинниками корисливості.

(21) *“Aber jetzt, wo Sie den Beweis haben [...] den positiven Beweis [...] von den Fachleuten selbst, von den Redakteuren, daß Ihre Geschichten – wie soll ich sagen – nicht viel taugen, jetzt sollten Sie das Schreiben endgültig aufgeben. Vergessen Sie es, mein Junge. Denken Sie einfach nicht mehr daran.” “Nein, Mr. Bohlen! Nein! Das ist nicht war! Ich weiß, daß meine Geschichten gut sind [...]”* [15, с. 38].

(22) – [...] *Тільки вуса не чіпай. Вуса – то ознака шляхетності. [...] Та ще такі, як у мене! Пхе! Не одна панянка сохла через них. А були й так, прошу пана, же кляли до моїх ніг цілі мастки, абись тільки став їм за мужа!* [8, с. 139].

У наведених прикладах чітко простежуємо головну ознаку вихвалання, що відрізняє її від інших оцінних МА, зокрема від похвали. Йдеться про напрям ілокутивної сили. Саме у висловлюванні вихвалання вона скерована на мовця, отже, адресант є одночасно і адресатом. Похвала ж спрямована на реципієнта висловлювання.

Крім того, вихваланню притаманна певна надмірність. Вона полягає у бажанні значної уваги до особи мовця й інколи – перебільшенні правди стосовно власних заслуг.

Ще одна ознака, яка вирізняє розглянуті МА, – факт, що вихвалання – неввічливий МА, оскільки зумовлює радше ситуацію конфлікту, аніж співпраці. І реципієнти такого висловлювання переважно виражають експліцитно чи імпліцитно своє незадоволення ситуацією.

Спільним для обох МА є те, що часом референції вихвалання, як і похвали, може бути минулий час. Однак вихвалання, висловлене стосовно минулого, набуває відтінку виправдання. Наприклад:

(23) *“Schweigen wir, auch über die Saufgelage deines von dir verhätschelten Sohnes und über seine Entlassung aus der Schule”. “Ich war ihm eine gute Mutter”* [17, с. 66].

(24) – [...] *Я вела порядно своє господарство, виховувала як слід при божій допомозі діти, доглядала мужа, але о любові щось маячити, зітхати за любов'ю? Мені видиться, що я мусила б тепер того й соромитися* [7, с. 4].

Отже, підсумовуємо відмінності між МА *похвала* та МА *вихвалання*: спрямованість на мовця, надмірність у спілкуванні, конфліктність ситуації.

Завдяки аналізу суміжних з похвалою МА доходимо висновку, що незважаючи на їхню “спорідненість”, похвала характеризується прагматичною специфікою, яка дає змогу відмежувати її від інших МА. В обох лінгвокультурах МА *похвала* відрізняється від згаданих МА щирістю й об'єктивністю висловлення, що не приховує корисних цілей для адресанта, спонтанністю та неконвенційністю. Важливий момент – часова ознака похвали. Згідно з нею, стан справ стосовно похвали може відобразитися у минулому, теперішньому, а інколи – і в майбутньому. Здатність висловлення містити позитивну оцінку та реалізувати стимуляційну функцію притаманне лише похвалі. Важливою ознакою об'єкта дослідження постає чинник наявності адресата похвали в момент мовлення. Лише в похвалі він може бути відсутнім, а діалог ведеться з третьою особою. Крім того, похвала має місце в комунікативній ситуації, спрямованій на співпрацю, бажання підтримати комунікативний комфорт і в такий спосіб поліпшити емоційний стан співрозмовника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Багряна А. Рододендрон [Електронний ресурс] / А. Багряна. – 39 с. – Режим доступу : <http://kurbas.org.ua>. 2. Вендлер З. Иллокутивное самоубийство / З. Вендлер // Новое в зарубеж. лингвистике. – 1985. – Вып. 16. – С. 238–250. 3. Волошук І. І. Про контекстну зумовленість іронії / І. І. Волошук // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. – 2011. – С. 36–38. (Серія: Філологічні науки). 4. Загребельний П. Первоміст / П. Загребельний. – К. : Веселка, 1982. – 295 с. 5. Іваничук Р. Мальви / Р. Іваничук. – К. : Дніпро, 1968. – 202 с. 6. Ключко Л. Б. Высказывания похвалы в коммуникативно-деятельностной парадигме общения (на материале английского языка) : дис. канд. филол. Наук : 10.02.04 “Германские языки” / Л. Б. Ключко. – Сумы, 2003. – 193 с. 7. Кобилянська О. Царівна [Електронний ресурс] / О. Кобилянська. – Режим доступу : www.ukrcenter.com 8. Малик В. Таємний посол / В. Малик. – К. : Дніпро, 1986. – 439 с. 9. Фролова И. Т. Анализ некоторых прагматических условий успешности интимизации общения / И. Т. Фролова // Вісн. Харків. держ. ун-ту. – 1998. – № 424. – С. 189–191. 10. Хвильовий М. Вальдшнепи [Електронний ресурс] / М. Хвильовий. – Режим доступу : <http://teatre.com.ua> 11. Христенко І. Настуся / І. Христенко. – К. : Веселка, 1986. – 151 с. 12. Berndorf J. Eifel-Schnee / J. Berndorf. – Dortmund : Dortmunder Verlag, 1996. – 244 S. 13. Berndorf J. Eifel-Wasser / J. Berndorf. – Dortmund : Grafit-Verlag, 2001. – 316 S. 14. Bruno R. Konflikt und Konfliktlösen / R. Bruno. – Goch : BRATT, 2003. – 215 S. 15. Dahl R. ...und noch ein Küßchen! / R. Dahl. – Hamburg : Rowohlt, 1967. – 165 S. 16. Dorn K. Lügen und Schweigen / K. Dorn. – Berlin : Aufbau-Verlag, 1996. – 207 S. 17. Dürrematt F. Der Meteor / F. Dürrematt. – Zürich : Diogenes, 1985. – 196 S. 18. Grice H. P. Logic and Conversation / H. P. Grice // Syntax and Semantics. – 1975. – Vol. 3. – P. 41–58. 19. Kosalik H. G. Sommerliebe / H. G. Kosalik. – München : GKV und Wilhelm Goldmann Verlag, 1981. – 316 S. 20. Remarque E. M. Drei Kameraden / E. M. Remarque. – Köln : Kiepenheuer und Witsch, 2002. – 383 S. 21. Sacher-Masoch L. Der Judenraphael / L. Sacher-Masoch // Geschichten aus Galizien. – Berlin : Hrsg. von Adolf Opel, 1989. – 100 S. 22. Zuckmayer C. Vermonter Roman / C. Zuckmayer. – Frankfurt am Main : Fischer Verlag, 1996. – 201 S.

Стаття надійшла до редколегії 21. 07. 2015 р.

Прийнято до друку 14. 09. 2015 р.

PLACE OF THE SPEECH ACT OF *PRAISE* AMONG EVALUATIVE SPEECH ACTS

Natalia Palamar

*Ivan Franko National University of Lviv
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: natalja.palamar@gmail.com*

This article investigates the speech act of praise as the evaluative act. Relation of the speech act of praise to other evaluative speech acts is defined. Typological features of praise as the speech act in German and Ukrainian are singled out.

Keywords: speech act of praise, evaluation, locutionary, illocutionary, perlocutionary, pragmatic function.